

SZABÓ JULIET

„... s várja eltévedt fiait is.”

Az MSZMP repatriálási és hazatérési politikája 1956 és 1963 között

1956. október 23. és 1957. április 30. között csaknem 200 000 ember hagyta el az országot.¹ Még az emigráció köreiből is ismert tény volt azonban, hogy sokan tértek haza. Mivel a Kádár-kormány propagandája szerint a menekültek többsége megtévedt fiatal volt, akiket az ország hazavárt, feltételezhetjük – akár csak külpolitikai okokból is –, hogy a kormány mindent megtett annak érdekében, hogy minél többen hazajöjjenek. A kormány első intézkedései is ezt igazolják. 1956 decemberében részleges amnesztiát hirdetett azoknak, akik 1956. november 29-ig hagyták el az országot, és 1957. március 31-ig hazatértek.² A menekültek hazahozataláért felelős Belügyminisztérium megalakította a Hazahozatali Bizottságot. Majd egy, az osztrák kormánnyal 1957 januárjának második felében kötött megállapodás értelmében vegyes bizottság alakult az ENSZ, a Nemzetközi Vöröskereszt, az osztrák és a magyar kormány megbízottjainak részvételével. Ennek tagjai bejártak a menekülttáborokba és a hazatérésről, illetve az amnesztiáról felvilágosítást adtak, valamint úti okmányokkal és vonatjegyekkel látták el a hazatérőket.³

¹ A magyarországi hivatalos statisztika szerint 1956. október 23-át követően 151 731 személy távozott illegálisan az országból. A hivatalos osztrák és jugoszláv jelentések szerint 193 885. Lásd Központi Statisztikai Hivatal: Jelentés: Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai 1956. október 23-tól 1957. április 30-ig. *Régió*, 1991/4.; Az ICEM (*Intergovernmental Committee of European Migration*) statisztikái szerint 1957 végéig összesen 196 279 magyar menekült volt. In: Puskás Julianna: Magyar menekülők, emigránsok „DP-k és 56-osok” 1944–1957. *Aetas*, 1996/2–3. 73.

² A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 27. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi október 23. napját követően illegálisan távozott személyek közkegyelemben részesítéséről. *Magyar Közlöny*, 98. sz., 1956. december 12.

³ Puskás Julianna: i. m. 73.

Különösen a nagyszámú (10 000),⁴ szülők nélkül külföldre került kiskorú gyermek hazahozatalát szorgalmazták.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) akkor még titkos jelentése szerint 1957. április 30-ig 11 447 fő tért haza.⁵ A Szabad Európa Rádió információja szerint ez a szám jóval kevesebb volt.⁶ Valójában még a KSH számainál is többen tértek vissza, mivel a kezdeti időkben néhány átkelőnél nem regisztrálták a visszatérőket, s a zöldhatáron is visszajöhettek.⁷ Ez utóbbiak számát további 5000–10 000 közöttire becsülték. A hazatérők bizonyítható számát nyilvánosságra hozták. 1957. május 14-én például az *Esti Hírlap*ban megírták, hogy a magyar statisztikák szerint hányan és mikor távoztak az országból, illetve hányan tértek vissza.⁸ Az amnesztia lejártá után is hazatértek menekültek. 1958 januárjában Kádár János elmondta: „Bizonyos értelemben a rendszer melletti szavazást jelenti az a tény is, hogy az 1956-ban megzavarodott, kiszökött emberek közül több mint 28 000 ember hazatért, pedig ott kint nálunk jobban tudják, hogy milyen leküzdhetetlennek látszó akadályokat állítanak azoknak az embereknek az útjába, akik vissza akarnak térni hazájukba.”⁹

Csaknem 170 000 menekült viszont külföldön maradt. Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága róluk is tárgyalt, amikor „az emigráció felé irányuló propagandatevékenység” kérdését napirendjére tűzte 1958 júliusában. Jóllehet a PB-tagok¹⁰ között Kádár támoga-

⁴ A KSH-jelentés. *Régió*, 1991/4. 210.

⁵ Uo.

⁶ Open Society Archive (a továbbiakban: OSA) HU 300/40/1/258. A Szabad Európa Rádió jelentése. Magyar osztag: Status report Hungarian refugee Situation Austria 8. June. 1957.: „Total number of Hungarian re-defectors who (officially) left Austria for Hungary since the revolution up to May 31, 1957 was 4,700 from Austria and 1,590 coming from foreign countries who passed in transit through Austria to Hungary.”

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) 288. f. 7/78. ő. e. szig. biz., készült 4 pld-ban. Előterjesztés az emigráció felé irányuló propagandáról szóló PB-határozat végrehajtásáról: Jegyzőkönyv a Titkárság 1960. május 17-én megtartott üléséről; valamint MOL 288. f. 7/78. ő. e. 99/SE/1960. sz. előterjesztés melléklete: „A hazatértek számát a fentieknél pontosabban nem lehet kimutatni, mivel a kezdeti időben a hazatérőktől nem kértek semmiféle papírt, későbbben pedig a győri és szegedi szűrőállomásokon sok hazatérési okmányt megsemmisítettek.”

⁸ „Hivatalos statisztika a menekültekről: A hivatalos statisztika szerint április 1-jéig összesen 149 275 távozott fő külföldre illegálisan. Októberben 4246, novemberben 80 856, decemberben 38 163, januárban 18 811, februárban 3279 és márciusban 161 személy szökött külföldre. A jelentés szerint a menekültekből április 1-ig 7379 személy tért vissza Magyarországra.” (*Esti Hírlap*, 1957. május 14.)

⁹ „A Minisztertanács beszámolója a kormány nyolc hónapi munkájáról”. 1958. január 27. In: KÁDÁR János: *Szilárd népi hatalom: független Magyarország*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962.

¹⁰ A PB-tagok közül jelen voltak: Apró Antal, Biszku Béla, Kádár János, Kállai Gyula, Kiss Károly, Komócsin Zoltán, Marosán György, Somogyi Miklós. Meghívtak: Sik Endre, Szarka Károly, Hazai Jenő és Kárpáti József.

tottsága bizonytalan volt, mégis elfogadták – legalábbis az ülésen nem ellenezték – azt az álláspontját, miszerint az '56-osok egy jelentős része meggondolatlanul hagyta el az országot: „...az 1956-os emigráció tényleg érdekes emigráció. Ha van valahol skálája a vegyes társadalmi, politikai és különböző rétegeknek, itt tömegével megtalálható. Vannak kint munkásemberek, normáért feldühösödött emberek, gyerekek, akik kalandvágyból rohantak világgá, vannak akik kiérkezésük után két hét múlva megbánták tettüket, mint a kutya, amely kilencet kölykezett. [...] Vegyes tehát a társaság, de a zöme munkásember, paraszt vagy értelmiségi, aki egyszerűen jobb egzisztenciát akart magának kint teremteni, vagy begyulladt, mert ott volt, amikor valaki elordította magát, hogy menjenek ki a szovjet csapatok, és félt, hogy emiatt a rendőrség elviszi.”

A hazatérni akarókról pedig a következőt mondta: „Nekünk vinni kell azt a vonalat, hogy hazasegíteni őket. Volt olyan álláspontunk, hogy egy vasat nem adunk senkinek azért, hogy hazakerülhessen, ha ki tudott szökni, jöjjön haza négykézláb. Ez volt az álláspontunk. Most kicsit jobb az anyagi lehetőség, és érdemes megvizsgálni, hogy bizonyos kategóriákat megfelelő formában anyagilag is segítsünk a hazatérésben. Meg is szabhatjuk a kategóriákat: ipari szakmunkások, orvosok, mérnökök, agronómusok stb. Nem mondom, hogy egyelőre adjunk ingyen segítséget, de ha mi vállaljuk a valutaproblémát, előlegezzük a vasúti jegyet és kötelezzük az illetőt, hogy 1 év alatt megfizeti az így előlegezett összeget, tízezerrel lesznek emberek, akik hazajönnek.”¹¹

Ennek megfelelően a PB 1958. július 29-i határozata is kimondta, hogy a menekültek „jelentős része becsületes, de megtévesztett ember”, és előírta, hogy meg kell vizsgálni, mi módon lehetne az hazatérőket anyagilag is segíteni.¹²

1960. október 3-án Kádár felszólalt az ENSZ közgyűlésén és úgy nyilatkozott: „A hazug imperialista hatás alatt hazájukból idegenbe szakadt emberek közül már eddig több mint 40 000 hazatért.”¹³ Ez a szám becslés, a nyilvántartott hazatérők és a nem regisztrált hazatérők becsült számát foglalja magában. Amikor Péter János külügyminiszter-helyettes az év májusában azt mondta, hogy a számot senki nem tudja pontosan megállapítani, Kádár azt válaszolta: „De mégis azt kellene csinálni, hogy

¹¹ MOL 288. f. 5/88. ó. e. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-i üléséről.

¹² MOL XIX-J-1-ny A KÚM Titkársága Repertórium 1.d. 568/SE/1958. Az MSZMP PB az 1958. július 29-i ülésén hozott határozata az emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

¹³ „Felszólalás az Egyesült Nemzetek Szervezete közgyűlésének 15. ülészakán. 1960. október (3). In: KÁDÁR János: *Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 61.

ezt a számot [az 5–10 ezer nem regisztrált hazatérőt] is 27 ezerhez kellene adni. Azt kellene mondani, hogy 33 000–35 000 a hazatértek száma.”¹⁴

Mindenesetre reálisnak tűnik a 40 000-es szám. Ennek fényében legalább minden ötödik menekült hazatérte. Ez az arány nem jelentéktelen, különösen ha tudjuk, hogy a menekülteket a korábbi gyakorlathoz képest rendkívül gyorsan letelepítették a befogadó országokban.¹⁵ Noha a helyzetet úgy is lehetett értelmezni, ahogyan Kádár látta, vagyis hogy a visszatérők nagy száma bizonyos értelemben a rendszer legitimitációját jelentette, Borbándi Gyula másképpen vélekedett: „A budapesti kormány 1957 elejétől kezdve erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a még Ausztriában tartózkodó menekülteket hazatérésre bírja. Miután január második felében az osztrák kormány beutazási engedélyt adott egy magyar hazatérési bizottságnak, a rákövetkező hónapokban a Kádár-kormányzat megragadott minden lehetőséget, hogy minél több menekültet nyerjen meg a Magyarországra való visszatérés gondolatának, eloszlatta azokat a félelmeket, amelyek sokakban a jövőt illetően gyökeret vertek. Jóllehet Európa különböző országaiból visszatért vagy harmincezer ember, a hazatérési propaganda nem dicsekedhetett látványos eredményekkel, sem ami a hazatérők számát, sem ami azt az elképzelést illette, hogy az osztrákokhoz hasonlóan más országokkal is sikerül az ügyben megegyezést kötni.”¹⁶

Harmincezer ember sem kevés, de Borbándinak igaza volt annyiban, hogy a hazatérési propagandának nem voltak látványos eredményei, sőt 1957 közepétől gyakorlatilag nem is volt hazatérési propaganda. Még az ausztriai táborokban is alig tájékoztattak a hazatérés lehetőségéről. A Szabad Európa Rádió magyar osztálya is elismerte: ha volt is hazatérési propaganda a menekültek között, az csak „suttogó propaganda” lehetett, mert más formában (füzetek, tájékoztatók stb.) nem volt ismeretes, továbbá, noha bizonyára „titkos hazatérítési ügynökök” mozogtak a menekültek között, kilétüket nem sikerült kideríteni.¹⁷

¹⁴ MOL 288. f. 7/78. ó. e. szig. biz. készült 4 pld-ban. Jegyzőkönyv a PB 1960. május 17-i üléséről. Továbbá: MOL 288. f. 20/184. ó. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról: „Az eddig hazatértek száma mintegy 40 000-re tehető. A pontos szám megállapíthatatlan, mivel az ellenforradalom utáni néhány hónapban a hazatérésekről nyilvántartás nem készült.”

¹⁵ „A magyar menekültek letelepítésének páratlan gyorsaságát tanúsítja: Az Ausztriában regisztrált 172 732 személy közel 90%-a, azaz 153 739-en 1957 december végéig megérkezett új tartózkodási helyére, 18 993-an maradtak még Ausztriában.” (PUSKÁS Julianna: i. m. 73., valamint CSERESNYÉS Ferenc: 1956-os magyar menekültek befogadása az NSZK-ba. *Múltunk*, 2005/2. 115–136.)

¹⁶ BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. I. k. 411–412.

¹⁷ OSA HU 300/40/1/258 A Szabad Európa Rádió jelentése. Magyar osztály: Status report Hungarian refugee Situation Austria 8. June. 1957.

1957 végétől egyébként is egyre nehezebb volt a menekültekhez hozzáférni. Továbbvándoroltak Európában, majd sokan az Egyesült Államokba vagy Ausztráliába mentek, s gyakorlatilag csak a külképviseleteken keresztül lehetett az ott jelentkezőket tájékoztatni a hazatérés lehetőségéről. Az Egyesült Államok 32 075, Kanada pedig 31 851 menekültet fogadott be,¹⁸ s csaknem lehetetlen volt tájékoztató anyagot eljuttatni hozzájuk. Az Egyesült Államokban a washingtoni magyar követséget az 1955 szeptembere óta bevezetett tájékoztatási korlátozás sújtotta, és még érvényben volt az 1956 tavaszától a magyar diplomatákra előírt mozgáskorlátozás is. Az amerikai postahivatal cenzúrája nem engedte át a „baráti”-nak tartott szervezeteknek küldött postai küldeményeket, és még a diplomáciai csomagokat is felbontották az amerikai vámhatóságok.¹⁹ Kanadában nem volt magyar külképviselet, a magyar konzuli szolgálat a lengyel külképviseleten keresztül működött.

Így gyakorlatilag nem volt nyilvános propaganda. Később, 1961-ben a PB megállapította: „a mi propagandánk nem kielégítő, és a disszidensek nagy részéhez el sem ér”.²⁰ Az sem biztos, hogy igaz volt a Szabad Európa Rádió magyar osztályának feltételezése, miszerint hazatérítési ügynökök mozogtak a menekültek között. Nem csak azért nem lehetett igaz, mert a PB úgy rendelkezett, hogy „a hazatérés propagandáját úgy kell alakítani, hogy diplomáciai és gazdasági kapcsolatainkat a fogadó országgal ne rontsa és a magyar hatóságoknak szabad keze legyen a hazatérések engedélyezésében”.²¹ Az ok ennél érdekesebb. Mint kiderült, a legkevésbé a Belügyminisztérium, de később maga a kormány sem biztatta a menekülteket hazatérésre.

Itthon viszont azonnal beindult a propagandagépezet, és tucatnyi könyv született arról, hogy a menekültek milyen helyzetbe kerültek.²² Ezúttal – ellentétben a forradalomról szóló többi propagandával – nem

¹⁸ Puskás Julianna: i. m. 76.

¹⁹ MOL XIX-J-1-j 112 t. 405/1959. sz. a washingtoni magyar követségének jelentése. Tárgy: a Magyar Hírek terjesztésének nehézsége. „Még a diplomáciai küldeményeket is felbontja a US Customs.”

²⁰ MOL 288. f. 20/184. ó. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról.

²¹ MOL 288. f. 32/7. ó. e. 1958 évi előterjesztés a magyar emigráció helyzetének főbb vonásai, valamint javaslatok az emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

²² Például Rényi Péter: *Szabad Földről üzenik. (Disszidáltokról, hazatérőkről.)* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957; Szilágyi Edit: *Haza akarok menni... vallomás és vádirat.* KISZ, 1957.; Rényi Péter: *Kommentár nélkül. Disszidensek levelei.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957; Révész Gy. István: *Idegen pénz – magyar vér.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957; Zágonyi Ferenc *Magyarok Isztanbulban.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957.

is kellett hazudni. Valóban sanyarú volt a tábori élet, azonban arról nem szólt a fáma, hogy voltak, akik megpróbáltak hazatérni, de őket a magyar hatóságok nem engedték be. Ezekben a művekben nem találtam utalást például arról az esetre, amelyről Sós Péter János írt a *Magyar exodus* című, 2005-ben megjelent könyvében, miszerint 1957 elején egy németországi lágerben 150 ember írta alá a hazatérési nyilatkozatot, majd 86 ember megostromolt egy vonatot és elindult Ausztria felé. Ott az osztrákok kijelentették, hogy akkor engedik be őket, ha a magyar hatóságok nyilatkoznak arról, hogy befogadják őket. A magyar hatóságok 19 embertől megtagadták a hazatérést.²³

Ez az eset rávilágít arra a tényre: a magyar hatóságok nem hogy nem biztattak hazatérésre, hanem egy érvényben lévő amnesztiarendelet mellett, minden kinyilatkoztatás és propaganda ellenére, magyar állampolgároktól megtagadták a jogot, hogy a saját országukba hazatérhessenek. Ehhez tudni kell, hogy 1956 után viszonylag kevés embert fosztottak meg az állampolgárságától. Erről a következőt írta 1997-ben Tóth Pál Péter egy, a migrációs kérdéssel foglalkozó tanulmányában: „Külön elemzést igényel, hogy az 1956-os forradalmat követően miért nem fosztottak meg állampolgárságától, illetve miért nem kényszerítették arra egyetlen prominens személyt sem, hogy elbocsátásukat »kérjék«, legyen az író, újságíró (például Háry Gyula, Aczél Tamás, Kende Péter), politikus (például Heltai György, Kéthly Anna), vagy katona (például Király Béla), vagy akár a harcok aktív civil résztvevője, irányítója (például Pongráz Gergely) stb., de ugyanígy nem fosztották meg állampolgárságuktól a hetvenes évek elűzötteit (például Fehér Ferencet, Heller Ágnest, Szelényi Ivánt stb.) sem. Amennyiben tehát figyelembe vesszük az ötvenes évek viszonyait, illetve az 1956 utáni megtorlás éveit, a hatalomnak kiszolgáltatott népeesség védtelenségét, valamint az országot engedély nélkül elhagyók nagy számát, akkor tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a korlátlan hatalom birtokosai relatíve nem nagy gyakorisággal nyúltak az állampolgárságtól való megfosztás eszközéhez. Ennek okainak feltárása éppen úgy részletes vizsgálatot igényel, mint az arra a kérdésre adandó válasz, hogy az 1930 főt valójában miért is fosztották meg állampolgárságától.”²⁴

²³ Sós Péter János: *Magyar exodus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 72–73.

²⁴ Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 105. – A tanulmány az 1947 és 1981 között meghozott döntésekre vonatkozik, melyek 90%-a 1947 és 1951 közötti. 1957 és 1981 között összesen 203 személyt fosztottak meg állampolgárságától, utoljára 1981-ben.

Sokan itthon és az emigrációban is feltételezték, hogy legalább a politikailag jelentősebb személyeket megfosztották állampolgárságuktól.²⁵ Valójában a Kádár-kormány azért nem alkalmazta az állampolgárságtól való tömeges megfosztás gyakorlatát, amelyet szovjet mintára a Rákosi–Gerő-vezetés egyébként követett, mert a döntéshozók rájöttek, hogy az a múltban sem vezetett eredményre. Mi több, noha 1957 szeptemberében meghozták azt a törvényt, amely lehetőséget adott az állampolgárságtól való megfosztásra, amikor ezt a kérdést 1957. október 15-én a Külügyminisztérium Kollégiumának ülésén tárgyalták, elhangzott: „törekedni kell arra, hogy tartsák meg az állampolgárságot, mert úgy sokkal jobban lehet dolgozni köztük. Ezzel nem kell sietni.”²⁶ Majd újból felmerült a téma az 1958. július 29-i PB-ülésen, amikor az MSZMP Külügyi Osztályának vezetője, Szilágyi Dezső kijelentette: „Itt van az ideje annak, hogy legalább egy fél tucat kimondott ellenforradalmárt, akik ma is házalnak a legkülönbözőbb nemzetközi arénán azzal, hogy zárjanak ki bennünket az ENSZ-ből, ne ismerjék el a kormányt, megfosszunk állampolgári jogától.”²⁷ Szilágyi azonban egyedül maradt ezzel a véleményével. A korábbi, Rákosi–Gerő-vezetés gyakorlatát jól ismerő Kiss Károly mondta először: „Meg kell nézni a Külügynél, van-e ennek ma valamiféle politikai értelme. 1949–1950-ben a régebbi horthystáknak százait fosztottuk meg állampolgárságuktól, köztük ilyenekét, mint akik most ott vezetnek: Varga Béla, Kovács Imre stb. Ettől ők még nyugodtan utazgatnak, nincs semmi bajuk, bár ezt a jogi műveletet elvégeztük.” Majd Kádár János és Biszku Béla is egyetértettek abban, hogy az intézkedésnek nem lenne értelme.²⁸

Noha az 1957. évi V. törvény megadta a jogi alapját, még azt a fáradtságot sem vették, hogy megalkossanak egy külön határozatot, mely fel-

²⁵ Ezen gyakran meglepődtek az 1989 után hazalátogató vagy hazatelepülő emigránsok. Az 1956-ban eltávozott egykori kiscgazda politikus, a Nagy Imre-kormány egyik megbízottja, majd az emigrációban is aktívan politizáló Horváth János azt mondta, hogy amikor 1997-ben hazatelepült: „Kiderült, hogy meg sem szűnt, mert a kommunista bürokrácia elfelejtett megfosztani állampolgárságomtól.” („Szabad magyarok”. *Magyar Nemzet*, 2006. március 5.)

²⁶ MOL XIX.-J-1-o 10. d. Külügyminisztérium Kollégiuma 1957. október 15-i ülés. I. napirendi pont: A magyar emigrációval kapcsolatos feladataink. Első József.

²⁷ MOL 288. f. 5/88. ó. e. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-i üléséről.

²⁸ Uo. Kádár János: „Szerintem helyes felvetni ezt az állampolgárságtól való megfosztás kérdését is. [...] Itt azonban ügyelni kell, nehogy nevetségessé tegyük önmagunkat. Pl. ha mi a magyar közvéleménnyel most közöljük, hogy Kéthlyt, vagy Kóvágót megfosztottuk magyar állampolgárságától, rendkívül csodálkozni fognak, mert azt gondolják, hogy ezek már két éve meg vannak fosztva magyar állampolgárságuktól.”

jogosítja a hatóságokat a hazatérés tömeges megtagadására.²⁹ Ezt a tényt megjegyzi egy 1960. évi PB-jelentésben a következőképpen: „Fennálló törvényeink értelmében a kivándorolt személyek nem vesznek el automatikusan magyar állampolgárságukat. Ennek következtében nincs meg a törvényes jogalap arra, hogy elutasítsák olyan személyek visszavándorlási kérelmét, akiknek a visszatérése nem kívánatos. A jelenlegi gyakorlat a Politikai Bizottság egy korábbi határozata alapján folyik, mely szerint visszavándorlást kapitalista országokból csak azok kapnak, akiknek hazatérése az ország politikai és gazdasági érdekeit szolgálja.”³⁰

Megjegyzem, hogy a tárgyalt időszakban néhány személyt mégiscsak megfosztottak állampolgárságától. Az Elnöki Tanács 1958. évi 1–14. számú határozata 11 külföldön tartózkodó magyar állampolgárt érintett.³¹ Mivel egyikük sem volt neves politikus vagy közéleti tényező, valóban felmerül a kérdés, hogy a döntéshozók miért érezték ezt szükségesnek.³² Az indoklás („bűnöző életmódjukkal a magyar állampolgárságra érdemtelené váltak”) talán több kutatást igényelne, viszont tény, hogy e törvényt azután hozták, miután az amerikaiak panaszkodtak, hogy Magyarország nem adja meg a hazatérési engedélyt a kitoloncolásra jelölteknek.³³ Parragi Mária jogtörténész kutatásai szerint, az 1957. évi törvény alapján a magyar állam 202 embert fosztott meg állampolgárságától, „döntő többségükben olyanokat, akik külföldön kisebb vagy súlyosabb bűncselekményeket követtek el, és új »hazájuk« hatóságai Magyarországra akarták toloncolni őket.”³⁴

Egyöntetű volt ugyanis a vélemény arról, hogy a köztörvényes bűnözőket nem kell visszaengedni az országba. Már korábban, a Külügymi-

²⁹ A külföldi állampolgárság felvétele sem jelentette a magyar állampolgárság automatikus elvesztését. Ez csak a megfosztás vagy az állampolgársági kötelékből való elbocsátási kérelem útján történhet. Ezt a gyakorlatot megerősítették az 1956. évi 11., valamint az 1957. évi 55. törvények.

³⁰ Jelentés a Politikai Bizottságnak a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről. In: NÉMETH Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottság előtt 1960-ban. Forrásközlés. *Levélvári szemle*, 1993/2. 47.

³¹ Az Elnöki Tanács 1958. évi 1–14. számú határozata egyes személyek magyar állampolgárságuktól való megfosztásáról: Berény Margit, Cziráki Ferenc, Gyulás Vilmos, Horváth József, Sátán István, Kiss János, Fűzi Sándor, Simonyi Vilmos, Medereczki Lajos, Tóth András, Mellik János. Megjelent: 1958. augusztus 9.

³² Az 1990. évi XXVII. törvény semmisnek nyilvánította az 1957. évi V. törvény alapján történt megfosztásokat.

³³ 1958 márciusában a Külügyminisztérium III. osztályának a magyar–amerikai viszonyról szóló feljegyzésében az amerikaiak egyik panasza az volt, hogy Magyarország nem adja meg az Egyesült Államokból Magyarországra kitoloncolásra kijelölt magyaroknak a hazatérési engedélyt. (MOL XIX-J-1-j USA 4/bd. KÜM 99/1958 11 d. 1958. március 7.)

³⁴ PARRAGI Mária: A magyar állampolgársági jog és a külföldön élő magyarság. *Kisebbségkutatás*, 2000/1. 4–12. Parragi hozzáteszi, hogy ezek között lehetett politikai okból történt megfosztás is, de annak iratanyagához nem fért hozzá.

nisztérium Kollégiumának egy 1957. októberi ülésén a Belügyminisztérium küldöttje úgy nyilatkozott, hogy a bűnözők kint maradhatnak.³⁵ Az 1958. július 29-i PB-ülésen Kádár azt mondta: „Amikor bűnözőről írunk, ne azt mondják, hogy mennyi maradt itthon, hanem hogy mennyi ment ki. Kiment vagy 2000 bűnöző.”³⁶ Majd a következő évben „...[a menekültek] bizonyos részét, a megrögzött bűnözőket, betörőket stb. eszünk ágában sincs hazasegíteni”.³⁷ 1958 májusában a washingtoni magyar követség jelentette: „A State Department magyarországi referense, James Sutterlin elmondta, hogy a magyar disszidensek egy része már elég sok kellemetlenséget okozott nekik. Itt főleg a közönséges bűnözőkre, valamint a minden áron [Magyarországra] visszatérőkre gondolt.”³⁸ A „tiltott névjegyzék”-re fel is kerültek a „regisztrált” bűnözők, azok, akik Magyarországon töltötték börtönbüntetésüket, és azok is, akik az ország elhagyása után követtek el bűncselekményeket.³⁹

Magyar menekültek bűncselekményeket követtek el például Angliában és Svájcban.⁴⁰ Az ilyen eseteket a svájci kommunisták különösen hangsúlyozták – írta az *Irodalmi Újság* 1957. december 13-i száma. A „disszidens mint bűnöző” figurája hamarosan felbukkant a hazai sajtóban.⁴¹ A Magyarok Világszövetségének lapjában, a külföldön élő magyaroknak készült, megújult *Magyar Hírek*ben például 1958. január el-

³⁵ MOL XIX-j-1-o 10. d. Külügyminisztérium Kollégiumi 1957. október 15-i ülés. I. napirendi pont: A magyar emigrációval kapcsolat feladataink. Jakab (?) a Belügyminisztérium képviselőjében.

³⁶ MOL 288. f. 5/88. ő. e. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-i üléséről. Nagy Kázmér szerint ez a szám jóval magasabb volt. Az osztrák Offene Grenz, a Genfben működő Hungarian Relief Fund, valamint a *Spiegel* közlésére hivatkozva azt írta, hogy a 200 000 menekült között volt „mintegy 10 000 olyan, közbűntényes elítélt is, aki októberben szabadult a börtönökből”. (Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány: A magyar politikai emigráció 1945–1975*. Gondolat, Budapest, 1984. 88.) Ez a szám túlzottnak tűnik. A KSH-jelentés szerint a büntetőintézetekből megszökött és külföldre távozott személyek száma mintegy 3000–4000 volt, ám nem részletezi bebörtönzésük okát, így politikaiak vagy mások is lehettek ebben a számban.

³⁷ MOL 288. f. 7/300. ő. e. 99/SE/1960 sz. írat. A PB 1960. május 17-i ülésének jegyzőkönyve. Szig. biz. készült 4 pld-ban. Előterjesztés a MSZMP KB Titkárságához a magyar emigráció felé irányuló propaganda-tevékenységre vonatkozó PB-határozat végrehajtásáról.

³⁸ MOL XIX-J-29-a 15 d. 199/szig.titk./1958. A washingtoni követség 1958. május 21-i jelentése.

³⁹ Egy példa: Fekecs Miklós volt rendőr alhadnagy: „...volt bűnügyi nyomozó a forradalom előtt szolgálatát ajánlotta egy brit diplomatának, mint hírszerző, az állambiztonsági szervek tudomására jutott az ügy, letartóztatták. 1956. nov. 3-án a börtönből megszökött. Gyilkossággal gyanúsították Amerikában. A tiltott névjegyzékébe került mint olyan, aki nem utazhat be Magyarországra.” Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) K-0-8-073/1. III/1. Csfsg2 – B. alosztálya jelentése”. Budapest. 1960. július 18.

⁴⁰ Erről bővebben lásd Sós Péter János: i. m. *Szétszóratás 2* című fejezet.

⁴¹ „Fekecs, »a dália« ...megölt 6 embert, történetesen igaz a hír, amit a *Herald Tribune* is közölt 1960. június 14-i számában.”; „Egy magyar disszidens gyilkosságsorozata”. *Népszabadság*, 1960. július 13.; *Esti Hírlap*, 1960. július 1. „Disszidenseket ítélték el Angliában.” *Népszabadság*, 1959. július 18.

sején megjelent a „Szabadságharcosok” *bűnügyi krónikája* című cikk. 1958. szeptember 13-án a magyar kormány sajtótájékoztatóján a következő hangzott el: „Köztudomású, hogy az ellenforradalom alatt és után Nyugatra távozott magyar állampolgárok egy része közönséges bűnöző. Ezek háborús bűnösök, ellenforradalmi terroristák, gyilkosok, betörők, sikkasztók, akik egyrészt még hátralevő büntetésük, másrészt pedig a felelősségre vonás elől szöktek Nyugatra, és most »áldásos működésüket« a nyugati rendőri szervek jegyzik fel naplóikba.”⁴²

A menekültek által elkövetett bűnesetekről nyugati lapok is cikkeztek. „A bűnözők és lumpen elemek garázdálkodása miatt sok helyen komoly magyarellenes hangulat alakult ki. Bűnügyeik a nyugati lapok napi témái lettek” – jelentette a Külügyminisztérium.⁴³ A *Magyar Hírek* szerkesztője, Szántó Miklós később ezt írta: „Ez a szomorú reklám nem emelte a magyarság népszerűségét, de volt egy haszna: józanítólag hatott, hozzájárult az ellenforradalom valódi képének és az események igazi arányainak bemutatásához.”⁴⁴ A Külügyminisztériumban rájöttek, hogy a bűntények által keltett magyarellenes hangulat a Kádár-kormány népszerűségének sem kedvez, sem a kedvező országkép kialakítására irányuló külpolitikai törekvéseknek. Az általános ellenségkép nem használta a kormány azon koncepciójának sem, hogy a külföldön maradt ’56-osokat befogadják a magyar kommunista rendszerhez lojális, baráti emigránsok.⁴⁵ A *Magyar Hírek*ből rövidesen el is tűntek a menekültek által elkövetett bűnesetekről szóló hírek.

Ám nemcsak a köztörvényes bűnökért, hanem a politikai okok miatt elítélteket sem akarták hazaengedni. Ezt a Magyar Rádió az emigráció felé sugárzott, *Szülőföldünk* című műsorában gyakorlatilag meg is üzenték a (feltételezhetően) fiktív, vagy akár valós hallgatói levelekre felolvasott válaszokban.⁴⁶ Például az alábbiak hangzottak el a *Szülőföldünk* 1958. február 24-i adásában:

⁴² MOL XIX-J-1-j USA 4/b Küm ik.n./1958 11 d. A magyar kormány szóvivőjének sajtótájékoztatója a magyarországi amerikai hírszerző tevékenységről. 1958. szeptember 13.

⁴³ Továbbá: „Az angol rendőrség külön osztályt állított fel a bűnözők hazasegítése érdekében.” (MOL XIX-j-1-o Külügyminisztérium Kollégiumának 1960. május 18-i ülése. 00249/11/1960 szig. titk.)

⁴⁴ SZÁNTÓ Miklós: *Magyarok a Nagyvilágban*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1970. 162.

⁴⁵ Puja Frigyes: „A helyzet az, hogy a párt az új emigrációt évekig mint hazaárlókat bélyegezte meg, és a régi emigráció nem szívesen áll szóba az új emigrációval.” (MOL XIX-J-1-o Külügyminisztérium Kollégium. A Minisztérium titkársága, 00249/11/1960 szig titk. Az 1960. május 18-i ülés jegyzőkönyve.)

⁴⁶ OSA HU 300-40-1-17 d. A *Szülőföldünk* című műsor. A SZER magyar osztálya leírata. „Mire nem terjed ki a részletes közkegyelem: a népi demokratikus államrendszerünk ellenségei, veszélyeztetik az állampolgárok testi épségét, gyilkosság, szándékos emberölés, rablás, hatóság tagja, vagy közeg elleni erőszak, garázdaság, javító-nevelő munkára ítéltre, bűnügyi töltések viselésére.”

(„Kárpáti Zoltánné leveles ládája”)

„Egy hallgató kérdezi: El kellett hagynom hazámat, amelyet annyira szeretek. 1955-ben letartóztattak és 10 évre ítélték a népi demokratikus államrend ellen irányuló szervezkedés bűnjegyében. Büntetésem töltöttem, amikor az októberi események alatt kiszabadultam. Én, belátva bűnösségemet, szeretném azt jóvátenni. Becsületesen szeretnék dolgozni hazámban. Lehetséges-e számomra közkegyelem?”

Nem, kedves honfitársam, nincs közkegyelem, a hazatérés ügyét egyénileg bírálják el. Nem valószínű, hogy önt hazaengednék, még abban az esetben sem, ha vállalná büntetésének letöltését. Ön bűnt követett el hazája ellen!”⁴⁷

Tehát kiszűrték a politikai és a köztörvényes bűnöket elkövetőket, de a pártvezetés is tudta, hogy a menekültek többsége nem bűnöző.⁴⁸ Ezzel együtt, mint ez később kiderült, sok „idegenbe szakadt” embert 1963-ig még látogatóba sem nagyon akartak hazaengedni. Jóllehet 1959. május 24-én megjelent egy cikk a hazatérőkről a *Magyar Nemzet*ben „Amíg élnek, ide is tartoznak”⁴⁹ címmel, a gyakorlat ezt nem támasztotta alá. Az Egyesült Államokban olyannyira nem volt jellemző a hazatérést biztató propaganda, hogy a washingtoni követség csak egy olyan esetről számolt be, amikor emigráns újságok óva intették a menekülteket a hazacsalogatási propagandától, és az sem olyan volt, amit a magyar állam hivatalosan terjesztett.⁵⁰ Ennek ellenére sokan haza akartak jönni, és miután a BM feldolgozta a hazatértek adatait, a döntéshozók is tisztában voltak azzal, hogy az illetők legfőképpen a honvágy és az elhelyezkedéshez hiányzó feltételek miatt jöttek haza.⁵¹ Vajon mennyivel többen követték volna példájukat, ha az „ide is tartoznak” szellemében jártak volna el az állam különböző hatóságai?

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Kádár János: „Viszont a többség nem ilyen [„megrögzött bűnöző”], s ezeknek kívánatos a hazasegítése.” (MOL 288. f. 7/78. ó. e. szig. biz készült a 4 pld-ban: A PB 1960. május 17-i ülésének jegyzőkönyve. Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propaganda tevékenységére vonatkozó PB-határozatok végrehajtásáról.)

⁴⁹ „Amíg élnek, ide is tartoznak: A Magyarok Világszövetségének munkájáról ...”; „Eddig mintegy 40 000-en tértek haza.” *Magyar Nemzet*, 1959. május 24.

⁵⁰ A követség 1957. július 7-én beszámolt arról, hogy „a *Katolikus Magyarság Vasárnapja* című fasiszta lap felszólítja a menekülteket, hogy ne higgyenek az otthonról jött »hazacsalogató« leveleknek, mert azokat rokonaik kényszer alatt írják. Ezeket általában a Magyarok Világszövetsége nevében írták.” (MOL USA TÜK XIX-J-1-j 40 d. 263 t. 9/7/szig.titk.1957. július 7.)

⁵¹ MOL 288. f. 20/184. ó. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról. „A hazatérések fő indoka továbbra is általában a honvágy, [...] s ezzel együtt a nyelvtudás és az anyagi lehetőségek hiánya, sok esetben a kiábrándulás a kapitalista világból.”

Amíg a menekültek a táborokban voltak, a külképviseleteket arra utasították, hogy igyekezzenek felvilágosítani őket a hazatérés lehetőségéről.⁵² Ám a hazatérni kívánók helyzetét nem könnyítette, hogy nem indulhattak egyszerűen haza: *kérvényezni kellett* a visszaengedést az országba a külképviseleteken keresztül. Majd a Külügyminisztérium értetlenül állt a helyzet előtt, amikor e kérvényeket a BM indoklás nélkül nagy számban elutasította. Ez ellentétben állt azzal a gyakorlattal, amelyet a magyar állam alkalmazott 1950-től egészen a forradalom kitöréséig: egymást követő kampányokkal valóban mindent elkövetett (szovjet utasítás alapján), hogy a (nem csak a zömében a két világháború között kivándoroltak, a népköztársasághoz lojális) emigránsok hazatérjenek. Akkor a kommunista pártvezetés több alkalommal egyre szélesebb körű – a végén gyakorlatilag csak a háborús bűnösöket kizáró – közkegyelmet hirdetett a háború után eltávoztaknak. Az 1955. évi amnesztia⁵³ a hazatérést biztató hathatós kampánnyal párosult, majd 1956. április 5-én a PB-ülésen Rákosi felvetette az amnesztia kiterjesztését még a háborús bűnösök bizonyos kategóriáira is.⁵⁴

Az 1956 decemberében kihirdetett amnesztia hatályának 1957. március 31-i lejáta után az Elnöki Tanács 1957. évi 24. sz. törvényerejű rendelete lehetőséget adott a büntetlen hazatérésre, noha csak egyéni elbírálás alapján. 1957 októberében a Külügyminisztériumban a külföldön élő magyarokkal foglalkozó önálló osztály, a Külföldi Magyarok Önálló Referátúra (a továbbiakban: KMÖR) arról panaszkodott: „Az amnesztiatörvény nem tisztázta, ki jöhet haza, elvileg mindenki. Ugyanakkor a kérvényezők jelentős részét (kb. 20 százalékát) az illetékes szervek elutasítják. Követségeink és mi sem kapunk indoklást.”⁵⁵

A Belügyminisztérium nem volt felkészülve a tömeges hazatérésre és még kevésbé a hazatértek ellenőrzésére.⁵⁶ Ráadásul 1957. február és június

⁵² MOL XIX-J-1-j USA 112 t. 22 d. 008072/sz.t. sz. 1956. december 30-i feljegyzésében Kolozs Márta főosztályvezető „Megkéri a követségi alkalmazottakat arra, hogy látogassanak el a menekülttáborokba és felvilágosítást nyújtsanak nekik a hazatérési lehetőségeket illetően. Továbbá a fiatalokruak különös figyelemmel kísérése valamint minden – az eseményekkel kapcsolatos – könyv, kiadvány, cikk, fénykép elküldeni a Külügyminisztérium részére.”

⁵³ Az 1955. évi 11. számú törvényerejű E. T. rendelete az ország határain kívül tartózkodó magyar állampolgárok tekintetében kegyelem gyakorlásáról a felszabadulás 10. évfordulója alkalmából.

⁵⁴ Szabó Bálint: *Az „ötvenes évek”: Elmélet és politika a szocialista építésben Magyarországon 1948–1957.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 302.

⁵⁵ MOL XIX-J-1-o 10 d. 00100/15/1957/szig. titk. sz. A Külügyminisztérium Kollégiája 1957. október 15-i ülése: I. napirendi pont: A magyar emigrációval kapcsolatos feladataink.

⁵⁶ BM 6-200/1957. 58. sz. parancsa. „A Belügyminisztérium szervei az eddigiek során nem tettek meg minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy a [...] hazatért személyek közül felderítsék az ellenséges ügynököket.” (BM Parancsgyűjtemény. 4–99.)

között a Belügyminisztérium nagymértékű tisztoogatást folytatott az államvédelmi szervezetekben, melynek célja és egyben eredménye volt a szervezet egységeinek feltöltése a párt iránt ideológiailag elkötelezett vezetőkkel és tagokkal. A vezetői helyek nagy részét a pártapparátusból és a karhatalomból jöttek töltötték be. Az Országos Rendőr-főkapitányság szervezetébe került a Politikai Nyomozó Főosztály és a Határőrség.⁵⁷

Végképp nem biztatott a hazatérésre az az utasítás, amelyet 1958 januárjában a Külügyminisztérium elküldött a külképviselteknek. Eszerint tájékoztatni kell azokat, akik 1957. április 2-a után illegálisan külföldre távoztak, hogy hazatérési kérelmet beadhatnak, de annak elbírálása nem jelenti az illegális határátlépésért való büntetlenséget, így azért hazatérésük után „felelősségre lesznek vonva, és általában 6 hónap börtönbüntetést kapnak”.⁵⁸

A Belügyminisztérium attól tartott – bizonyára nem alaptalanul –, hogy minél tovább marad kint egy menekült, annál nagyobb a lehetősége, hogy az amerikai hírszerzők és a magyar katonai emigráns szervezetek beszervezik és visszaküldik az országba. (Az amerikaiaknak is hasonló félelmeik voltak az esetleges beszivárgó kémeket illetően.)⁵⁹ Amikor ugyanazon az 1958. júliusi PB-ülésem, ahol Kádár a hazatérők segítségére vonatkozó javaslatát felvetette, felmerült a BM elutasító gyakorlata, Biszku Béla azt mondta: „Miért kell ezt mégis megnézni, és nem kategorikusan engedélyezni? Azért, mert ezek a kérelmek olyan disszidensek részéről jönnek jelentős részben, akik valamely külföldi állam zsoldjában állnak.”⁶⁰ Majd a következő év februárjában: „Meg kell vizsgálni, hogy az elveknek megfelelően történjék a visszaengedés. Visszajött eddig kb. 30 000 ember. [...] Mi ezt a 30 000 visszatértenem tudjuk ellenőrzés alatt tartani, és nem is akarjuk. Világos, hogy azokat kell ilyen szempontból nekünk megkeresni, akiket beszerveztek vagy átadottak hozzánk. [...] Meg kell mondani, ez a munka nálunk nem folyik megfelelő színvonalon. Elég későn kezdtünk hozzá, most kell e munkát megjavítani.”⁶¹

⁵⁷ Erről bővebben lásd HUSZÁR TIBOR–SZABÓ JÁNOS: *Restauráció vagy kiigazítás: a kádári represszió intézményesülése: 1956–1962*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 378–389.

⁵⁸ MOL XIX-J-1-j 112 t. 22. ó. e. KMÖR 003781. számú szig. titk. utasítása a külképviselteknek.

⁵⁹ Lásd PUSKÁS JULIANNÁ: i. m. 74., valamint ugyanott a 84. számú lábjegyzet.

⁶⁰ MOL 288. f. 5/88. ó. e. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-i üléséről. 1 napirendi pont: Előterjesztés az emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

⁶¹ MOL 288. f. 5/116. ó. e. Az 1959. február 3-i PB-ülés jegyzőkönyve. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában. 1960 októberében elhangzott: „Ugyanis ha [a kémeknek] könnyebb bejönni a Magyar Népköztársaságba legálisan, útlevelel, nem jönnek be a határon az aknazáron keresztül.” MOL 288. f. 5/205. ó. e. A PB 1960. október 18-i ülésének

1958 decemberében Szarka Károly külügyminiszter-helyettes azt közölte a külképviseletekkel: „Problémát okozott az a tény, hogy a Magyarországról kivándorló (!) személyek nagy számban, mindjárt megérkezésük után vagy röviddel azt követően hazatérési kérelemmel fordultak külképviseletekhez, s esetleges elutasítás esetén azonnal újabb kérelmet adtak be.”⁶² A Belügyminisztérium tovább nehezítette a hazatérést azzal, hogy az elutasított kérelmezőnek *egy évig* kellett várnia, mielőtt újabb kérelmet adhatott be.⁶³ A hazatérési kérelmek visszautasításának indokát sem közölték a kérelmezővel (nyilván nem írhatták le a BM feltételezését, miszerint „külföldi állam zsoldjában áll”). Amikor ez kiderült, az egyik PB-ülésen Kádár kijelentette, hogy a visszautasítást indokolni kell, mondván: „egy állampolgárnak elemi joga, hogy ha egy hatósághoz bead egy kérelmet, és azt elutasítják, joga van tudni, miért”. Biszku azzal magyarázta a BM gyakorlatát: „előfordul, hogy belbiztonsági szempontból” nem mondhatják meg.⁶⁴

Washingtonban a külügyi szervek nem tudtak a menekültek hazatérési kérelmeinek visszautasításáról, noha a Szabad Európa Rádió magyar osztálya értesült az egyéni elbírálás gyakorlatáról.⁶⁵ Ez az amerikaiak számára hasznos információ lehetett, főleg a magyar kormány (úgy tűnik, nem megalapozatlan)⁶⁶ azon állításával szemben, miszerint az amerikai hatóságok akadályozzák a hazatérést.⁶⁷ 1958 májusában a washingtoni követség ügyvivője, Zádor Tibor beszámolt egy olyan megbeszélésről, melyben ő képviselte a magyar kormány azon álláspontját, hogy az ame-

jegyzőkönyve. 1: Jelentés a Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszerének néhány kérdéséről. NÉMETH Jánosné: i. m. 52.

⁶² MOL XIX-j-1-j USA TÜK 114. t. Szarka Károly külügyminiszter-helyettes utasítása a külképviseleteknek. 1958. december 31.

⁶³ Uo.

⁶⁴ MOL 288. f. 5/116. ő. e. Az 1959. február 3-i PB-ülés jegyzőkönyve. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

⁶⁵ OSA HU 300-40-1-17 d.

⁶⁶ MOL XIX-J-29-a 15. d. A washingtoni követségnek a State Departmentben tett látogatásáról írt, 1958. március 22-i jelentése; ÁBTL K-0-8-073/2. BM II/3- B Alosztály. Jelentés. Budapest, 1962. április 6. Tárgy: S. Z. Az Egyesült Államokból konzuli útlevelel visszatért 1956-os disszidenssel történt beszélgetésről: „... Az illető megkapta a konzuli útlevelet és nekilátott az amerikai hatóságoktól (a New York-i Emigration Office) megszerezni a szükséges vízumot. 3 napon keresztül kellett bejárnia, ahol reggel 9-től délután 3-ig foglalkoztak vele, illetve próbálták lebeszélni a hazatérésről. Miután közölte az Emigration Office-szal, hogy hazatér, semmi zavaró körülményt (zaklatást, figyelést, megfélemlítést) nem tapasztalt.”

⁶⁷ OSA HU 300 262 d. A Szabad Európa Rádió magyar osztálya: „A [magyar] Külügyminisztérium sajtótájékoztatójáról: Az Egyesült Államokban azokat, akik a magyar követséget hazatérési céllal fölkeresték, majdnem kivétel nélkül őrizetbe vették.” A Magyar Rádió *Szülőföldünk* című műsorában 1957. május 6-i adásának átirata.

rikaiak – korábbi ígéretüknek megfelelően – fizessék a hazatérni kívánó magyarok hazautazási költségeit.⁶⁸ Zádor jelentette, hogy a követség egyik diplomatája tájékoztatta a State Department magyarországi referensét és a Bevándorlási Hivatal képviselőjét arról, hogy „bár nem nagy számban, de előfordult, hogy a magyar hatóságok nem adták meg a visszatérési engedélyt egyes disszidenseknek”. Majd az ügyvivő így folytatta, „ez a kijelentés láthatóan meglepte mindkét amerikai tisztviselőt”.⁶⁹

Még a PB tagjai előtt sem volt világos, meddig folytatta a Belügyminisztérium ezt a gyakorlatot, vagy egyáltalán hány kérelmet utasítottak vissza. Amikor a PB 1959. február 3-i ülésén újból felmerült a BM gyakorlata a hazatéréssel kapcsolatban, Biszku Béla a következőt mondta: „Nem folytatunk általában agitációt azok között, akik most mentek ki, hogy nagy tömegekben térjenek vissza, hanem az a vonal, hogy ott illeszkedjenek be a különböző haladó mozgalmakba. *Nem folytatunk kampányt, mert nem célszerű politikailag, hogy ezek nagy számban visszajöjjenek. Most van olyan dolog, hogy sokkal több a visszatérni szándékozó, mint amennyit visszaengedünk.*”⁷⁰ (Kiemelés tőlem – Sz. J.)

A *Magyar Hírek*ben, akárcsak a hazai lapokban, egyre kevesebb hírt közöltek menekültek hazatéréséről. 1958 októbere után a lapban gyakorlatilag nem jelent meg tudósítás hazatértekről. A „Hozzártartozóik keresik” rovaton kívül a lap csupán „leveleket” közölt „menekültek”-től (melyeket a stílusból ítélve feltételezhetően a szerkesztőség gyártott), ezekben azonban a „szerzők” nem fejezték ki hazatérési vágyukat. Helyenként egészen pozitív történeteket írtak a kinti állapotokról.⁷¹ Ám a külföldi magyarságnak készült lapban beszámoltak a Rákosi-korszakban elmenekült és ekkor hazatért közéleti szereplőkről, mint például a szociáldemokrata Eröss Ferencről, akinek Belgiumból való, feltételezhetően gondosan előkészített hazatéréséről jelent meg cikk az 1959. október 15-i számban. A *Magyar Hírek* cikkét megelőzően, szeptember 27-én a *Népszabadság*ban jelent meg írás *Hazatért disszidensvezető* címmel: eszerint Arday Géza, a Horthy-hadsereg alezredese „megcsömörölt az emigráns élettől, és kérte hazatérésének engedélyezését”. (Nem

⁶⁸ MOL XIX-J-1-j USA 4/bd. Küm 99/1958 11 d. A Külügyminisztérium III. osztály feljegyzés magyar–amerikai viszonyról. 1958. március 7. – A felsorolt 11 magyar panaszból a 10. pont: „... ígéretükkel ellentétben, a gyakorlatban még mindig nem fedezik azok [a hazatérők] útiköltségét.”

⁶⁹ MOL XIX-J-29-a 15. d. 199/szig.titk./1958. A washingtoni követség 1958. május 21-i jelentése.

⁷⁰ MOL 288. f. 5/116. ó. e. A PB 1959. február 3-i ülése. 2. Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

⁷¹ Például: „A lehetőségekhez képest a menekültek jól vannak. Dolgoznak, vagy munka nélkül tengődnek, de segítik egymást, ahogy otthon tanultak.” P. Anglia. *Magyar Hírek*, 1959. március 15.

sokkal később jelentek meg Ardaynak és Erössnek az emigránsokat lejárató könyvei.)⁷²

1959. április 4-én amnesztiát hirdettek – többek között – azoknak, akiket 1957. május elseje előtt két évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélték. A rendeletben azonban nem szerepelt külön kitétel a tiltott határátlépésre vonatkozó kegyelemről. Ugyanabban a hónapban, 1959 áprilisában a Nemzetközi Emberjogi Liga nevű szervezet indítványt terjesztett az ENSZ-főtitkár elé, mely szerint a forradalom óta hazatértekből 6000 főt letartóztattak és börtönbe vagy gyűjtőtáborokba küldtek.⁷³ A Liga állításait a Szabad Európa Rádió magyar osztálya saját forrásai alapján megerősítette, noha az esetek számát nem tudta alátámasztani.⁷⁴

A hír nem használt a Kádár-kormány azon törekvésének, hogy az úgynevezett magyar kérdés lekerüljön az ENSZ napirendjéről. A kormány úgy reagált, hogy a Külügyminisztérium fennhatósága alatt működő, önmagát társadalmi szervezetnek nevező Magyarok Világszövetségének (a továbbiakban: MVSZ) az ügyel kapcsolatban sajtótájékoztatót kell tartania külföldi újságírók részvételével. Annak szövegét képekkel kiegészítve több nyelven kiadták *Szertefoszlott rágalmak* címmel. Majd ezt követte a *Hazatérők tanúsítják* című kiadvány, melyben 36 hazatért történetét közölték. (Egyikük a Nemzetközi Emberjogi Liga indítványában is szereplő és az MVSZ sajtókonferenciáján bemutatott Vető Miklós volt.) Megjelent a *Magyar Hírek*ben egy Vető Miklóssal készült interjú, az Egyesült Államokban a Magyarok Világszövetségéhez közel álló és a Külügyminisztérium anyagi támogatását is élvező *Amerikai Magyar Szó* című hetilapban néhány írás hazatértekről,⁷⁵ s ugyanitt Kádár egyik, a hazatérés kérdését érintő nyilatkozata⁷⁶ is.

⁷² ARDAY Géza: *A magyar királyi tisztikar nyugaton*. Pannonia, Budapest, 1961.; ERÖSS Ferenc: *Magyar Munkászvezérek*. Pannonia, Budapest, 1961. (Megjegyzés: a Pannonia nevű kiadó nem létezett. Az ezen a néven megjelent könyveket a Corvina Kiadónál nyomtatták.)

⁷³ A rendszerváltozás után az egyik legismertebb ilyen eset Márton Erzsébeté lett, akinek történetét a *Széna tér 56.* című filmben dolgozták fel. Márton Belgiumban értesült az amnesztiáról, ahol elmondása szerint a brüsszeli magyar követség úgy tájékoztatta, hogy az amnesztia hatálya alá esik. A hazatérésre adott kegyelem azonban csak a tiltott határátlépés alól való felmentésre vonatkozott. Hazatérését követően a forradalomban való részvétele miatt később őrizetbe vették, és halálra, majd életfogytiglanra ítélték. Az 1963. évi közkegyelemmel szabadult ki.

⁷⁴ OSA HU 300-40-1-17 d. UN report. April 7. 1959.

⁷⁵ Például „Vita a hazatérésről”. *Amerikai Magyar Szó*, 1959. június 25. Az MVSZ sajtókonferenciája a hazatérőkről. Uo. 1959. július 27.

⁷⁶ „Eltvársak! Érintenem kell az úgynevezett disszidáltak kérdését is. A disszidáltakat két csoportra osztjuk: kis részük megrögzött fasiszták és bűnözők csapatából áll. Ezekért nem ejtünk könnyet. Nagy többségük

A Magyar Rádió külföldi adásának tájékoztatása szerint csak az kapott hazatérési engedélyt, aki a tiltott határátlépésen kívül nem követett el egyéb bűnt, és a korábbi tájékoztatással ellentétben az engedéllyel rendelkező mentesült a tiltott határátlépésért járó büntetés alól.⁷⁷ 1959 februárjában a PB úgy határozott, hogy az egyéni elbírálásnál a Belügyminisztérium részesítsen előnyben bizonyos kategóriákat: például orvosokat, mérnököket, vagy „politikai szempontból konstruktívan értékesíthető” személyeket.⁷⁸ Mivel úgy tűnik, hogy a Belügyminisztérium nem értesítette a Külügyminisztériumot az egyes eljárások kimeneteléről, a külképviseletek valószínűleg nem ismerték a hazatérők további sorsát. Továbbá kellett egy bizonyos idő is a belügyi szerveknek, hogy a hazatértek adatait utólag feldolgozzák.⁷⁹ 1959-ben a KMÖR 2516 hazatérési kérelmet továbbított a Belügyminisztériumnak,⁸⁰ s abban az évben 1632 ember tért haza.⁸¹

Miközben egyes ’56-osokat nem engedtek haza még látogatóba sem, továbbá nem engedélyezték az ellenségesnek tartott személyek beutazását az országba még rokonlátogatás céljából sem,⁸² mégis voltak olyan külföldön élő magyarok, akik ekkor hazalátogathattak. Belgiumban, Angliában, Ausztriában és az Egyesült Államokban élő – a Magyarok Világszövetségével és a külképviseletekkel szoros kapcsolatot tartó – baloldali emigránsok csoportjai többször is jöhettek. A tömeges kivégzések még folytak, amikor 1958 októberében az Ausztriában működő „Iskola”, „Munkás” és „Szabadság” egyesültek tagjai Magyarországra látogattak.

azonban azért disszidált, mert a reakció, az imperializmus propagandája megfélesztette őket. Sorsuk keserű kiábrándulás a hamis illúziókból, létbizonytalanság, kiszolgáltatottság. [...] Segíteni akarunk nekik, hogy visszatérhessenek szülőföldjükre és újra beilleszkedhessenek társadalmunkba. [...]” *Amerikai Magyar Szó*, 1959. december 17.

⁷⁷ 1959. március 23-i adása. A Szabad Európa Rádió magyar osztályának leirata. OSA HU 300-40-1-17 d.

⁷⁸ MOL 288. f. 32/1959/7. ő. e. A PB 1959. február 3-i határozata a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

⁷⁹ Márton Erzsébetet elmondása alapján nem is a határátlépés után tartóztatták le. Elhelyezkedett betanított munkásnak, majd valaki értesítette a rendőrséget a forradalomban való részvételéről.

⁸⁰ MOL XIX-j-1-o 10. d. A Külügyminisztérium Kollégiuma 1960. május 18-i ülése. 00249/11/1960 szig titk. A külföldi magyarok közötti munkáról hozott PB-határozat végrehajtásáról szóló jelentés.

⁸¹ MOL 288. f. 1961/184. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról. (Nota bene: a határozat nem részletezi, hogy a hazatérők „illegálisan” vagy engedéllyel tértek vissza.)

⁸² Az amerikaiak ismétlődő panasza az volt, hogy Magyarország akadályozza a családegyesítést, mert nem engedi ki az országból az Egyesült Államokban lévő disszidensek hozzátartozóit. A Külügyminisztérium III. osztályának feljegyzése a magyar–amerikai kapcsolatok rendezéséről. 1960. február 5. MOL XIX-j-1-j USA 4/ba KÜM 001479/1960. sz. irat. In: BORHI László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967*. Ister Kiadó, Budapest, 2002. 225.

1959-ben ugyanabban a hónapban, amikor a *Népszabadság* közölte az ítéletet Mérei Ferenc és „bűntársai” ügyében (április 2-én, két nappal később pedig a részletes amnesztíáról adott hírt), a Magyarok Világszövetsége baráti találkozót tartott az Amerikából hazalátogatóknak a Margitszigeti Nagyszálló különtermében. A látogatásokról a Magyar Rádió a *Szülőföldünk* című műsorban adott tudósítást, valamint a *Magyar Hírek* is közölt riportokat a külföldön élő magyarok számára a Malév és az IBUSZ hazahívogató hirdetései között. Majd újabb látogató csoport érkezett júniusban. New Yorkba visszaérkezve a csoportok tagjai a Magyar Házban számoltak be meglehetősen szubjektív tapasztalataikról. Augusztusban Budapesten újabb halálos ítéleteket hajtottak végre az Újpesti Forradalmi Bizottság és a Thököly úti felkelők perében.

Noha a magyar kormány annyira tartott az amerikaiak kémtevékenységétől, hogy 1959 júliusában rendelettel korlátozta a budapesti amerikai követség munkatársainak mozgását, rendszeresen felpanaszolta, hogy az amerikaiak nem terjesztik ki az amerikai útlevelek érvényességét Magyarországra, és csak kivételes esetekben teszik lehetővé amerikai állampolgárok magyarországi látogatását.⁸³ (Mellesleg, bár az amerikaiak engedélyezték a magyarországi rokonok látogatását, Magyarország nem engedte ki a kettős állampolgársággal rendelkezőket az USA-ba.)

Nem volt csekély az előbb említett hazalátogató csoportok propagandajelentőssége.⁸⁴ 1960 májusában jelentette Zádor Tibor: „Erre az évre óriási mértékben megnövekedett azoknak a magyar származású amerikaiaknak a száma, akik engedélyt kértek magyarországi utazáshoz. Ezt az áramlatot [az amerikai] külügyminisztérium útlevél osztálya először azzal igyekezett megakadályozni, hogy sorra elutasította a kérelmeket. Amikor azután ezek az emberek tömegeivel fordultak képviselőikhez és szenátoraikhoz, akik interveniáltak ügyükben, a külügyminisztérium az egész korlátozást eltörölte.”⁸⁵ Ekkor már nem csak a *Magyar Hírek* biztatott a hazalátogatásra. Míg 1959-ben az általános légkör miatt az ame-

⁸³ Uo. A Külügyminisztérium III. osztályának feljegyzése a magyar–amerikai kapcsolatok rendezéséről. 1960. február 5. MOL XIX-j-1-j USA 4/ba KÜM 001479/1960. sz. irat. 225.

⁸⁴ MOL 288. f. 7/300. ó. e. 99/SE/1960 sz. Előterjesztés a MSZMP KB Titkárságához a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenységére vonatkozó PB-határozatok végrehajtásáról. „A határozatok alapján kapott politikai és anyagi támogatás lehetővé tette a Szövetség újjászervezését. Ausztriában, Franciaországban, Nagy Britanniában, az Egyesült Államokban és Kanadában sikerült olyan személyes kapcsolatokat létrehozni és csoportokat szervezni, amelyeken keresztül jó lehetőségek nyílnak a Magyarok Világszövetsége tájékoztató munkájának gyors fejlesztésére.”

⁸⁵ Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő feljegyzése a Külügyminisztériumhoz a magyar–amerikai viszony időszeri kérdéseiről. Washington, 1960. május 25. 284/1960. In: BORHI László: i. m. 255.

rikai emigráns újságok nem közöltek magyarországi utazásra hívó hirdetéseket, 1960-ban „szinte nincs olyan emigráns lap, melyben több hirdetés ne jelenne meg felhívásként magyarországi utazásra” – szolt egy 1961. évi washingtoni követségi jelentés.⁸⁶

Az amerikai útlevelekre vonatkozó korlátozás feloldásával egyre több lojálisnak tartott, magyar származású látogató érkezett az országba (ebbe a kategóriába a századforduló idején kivándoroltakat is besorolták). A látogatások külpolitikai jelentőségét felismerve, 1960 júniusában az amerikai–magyar kapcsolat javítására vonatkozó javaslatok között szerepelt a következő: „El kell érni, hogy minél több amerikai magyarokból álló csoport látogathasson hazánkba.”⁸⁷ Októberben a következő mondta el Kiss Károly egy PB-ülésen: „Ebben az évben örömdetesesen megjavult az Egyesült Államokból és Kanadából hazalátogató magyarok száma. Apró elvtárs felszólalásával kapcsolatban elmondanám, hogy ezeknek a kategóriáknak⁸⁸ nem ütközik nehézségükbe, hogy hozzánk ellátogassanak. Ezek megkapják a szükséges dokumentumokat. Akiknek nehézségbe ütközik magyarországi látogatása, azok a disszidensek, a gyanús elemek, az 1945-ös nyilas és fasiszta emigráció tagjai. 3600 amerikai magyar utazott hozzánk az idén és 600 kanadai. Ez magasan felette van az előbbi évek számainak.”⁸⁹

Az MSZMP PB 1960. október 18-án elfogadott határozati javaslata, a konzuli útlevél bevezetésével, jelentősen megkönnyítette egyes emigránsok hazalátogatását. A határozat korlátozás nélkül engedélyezte azon személyek beutazását, akik Magyarországot 1945 előtt hagyták el (gazdasági vagy politikai okokból). Azok, akik 1945 és 1956 között tették ezt, továbbra is egyéni elbírálás alá estek, viszont a hazalátogatás minél gyorsabb intézése végett a külképviseletek saját hatáskörükben dönthettek a vízum/konzuli útlevél kiadásáról. Ehhez nyilvántartást kellett összeállítani azokról a külföldi állampolgárokról, valamint emigráns és disszidens magyarokról, akik beutazása „nem kívánatos”. Nem kaptak

⁸⁶ ÁBTL K-0-073/3. szig. titk. A washingtoni követség 1961. január 16-i összefoglalója az amerikai magyar emigráció helyzetéről.

⁸⁷ Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar–amerikai kapcsolatokra vonatkozó javaslatokról. 1960. június 8. i.k.n. szig. titk. MOL XIX-j-1-j USA 4/ba KÚM 42. SU. In: BORHI László: i. m. 260.

⁸⁸ Apró Antal: „Azt hiszem, a régi emigrációval szemben – ami alatt a Horthy-rendszer elől kimenekültek, a régi kapitalista korszak elől kivándoroltakat, a magyar szociális viszonyok, megélhetési nehézségek elől elbujdosókat értjük – amennyiben nem foglalnak ellenünk állást, lojálisaknak kell lennünk.” (MOL 288. f. 5/205. ó. e. Jegyzőkönyv a PB 1960. október 18-i üléséről. 1. Jelentés a Magyar Népköztársaság útlevél- és vízumrendszerének néhány kérdéséről. In: NÉMETH Jánosné: i. m. 56.)

⁸⁹ Uo. 57.

beutazási engedélyt „a horthysta-fasiszta Magyarország politikai, gazdasági és katonai vezetői, a volt kizsákmányoló osztályok és az elnyomószervek tagjai és akik külföldön a Magyar Népköztársaság ellen tevékenykedtek”.⁹⁰ Kizárták továbbá azokat az ’56-osokat, akik időközben külföldi állampolgárságot szereztek.

Egyidejűleg a családgyejesítés jegyében lehetővé tették a kivándorlást, azaz engedélyezték az itthon maradt házastársak, gyerekek, valamint továbbra is az 55. évet betöltött szülők számára, akiknek „kivándorlása politikai vagy gazdasági szempontból nem káros”. Noha a családgyejesítés könnyítését több ízben kérték az amerikaiak humanitárius szempontból, a magyar államnak ezzel a rendelkezéssel az volt a célja, „hogy hozzájáruljon a megrögzött ellenforradalmárok, a reakciós és fasiszta elemek elszigeteléséhez, hozzánk közelítse a nem ellenséges ingadozó rétegeket és előmozdítsa a lojális irányzatok konszolidálódását. Ez az intézkedés része annak a hosszú távra szóló munkának, amelyet a magyar emigráció bomlasztása és a többsége megnyerése érdekében folytatunk.”⁹¹

Továbbra sem engedték a magánkiutazást „az ellenforradalmi események során disszidált” vagy a „fasiszta, reakciós emigrációhoz tartozó” rokonok meglátogatására (az utóbbiakhoz tartozott az a közel 95 000 ember, aki 1945 és 1956 között menekült az országból).⁹² A családgyejesítéshez és a rokonlátogatáshoz megadott engedély volt az az eszköz, amelyet az állam alkalmazott a lojális vagy apolitikus emigráció megjutalmazására, illetve az ellenségesnek minősített emigráció megbüntetésére vagy megtörésére.⁹³ 1960. december 28-án a PB határozatot ho-

⁹⁰ Uo. „Külpolitikailag alkalmas időpontban felhívást kell közzétenni, hogy az engedély nélkül külföldre távozott személyek – beleértve az ellenforradalmi események következtében disszidáltakat is – amennyiben magyar állampolgárságukat fenntartani kívánják, 2 éven belül jelentkezzenek nyilvántartásba vétel végett külképviseleteinknél.” MOL 288. f. 5/205. ó. e. Jegyzőkönyv a PB 1960. október 18-i üléséről: 1. Jelentés. „A Magyar Népköztársaság útlevel- és vízumrendszerének néhány kérdéséről” tárgyában elfogadott határozati javaslat (6./b).

⁹¹ MOL XIX-J-1-ny 164/PJ/1961. sz. Jelentés a Politikai Bizottságnak a disszidensek hazalátogatására és hozzátartóik kiutazására vonatkozó határozat végrehajtásáról.

⁹² Noha az 1945 és 1956 közötti időszakban Magyarországról elmenekültekről pontos adatok nincsenek, Puskás Julianna legmegbízhatóbbnak tartotta a kanadai magyar kutató, John Kosa adatait, melyek szerint 1956-ig mintegy 95 000-en hagyták el Magyarországot: 55 000-en 1945 tavaszán, 40 000-en pedig az azt követő években. (Puskás Julianna: i. m. 73.)

⁹³ Két példa: B. Rác István volt kiszármazott politikai családja nélkül volt kénytelen elmenekülni az országból. Majd Amerikából számos kivándorlási kérelmet adott be az otthon maradt felesége és gyereke részére. Ezeket a Belügyminisztérium folyamatosan visszautasította, „mert a családja itthon maradása mérsékelheti kinti tevékenységét, illetve a hazatérését elősegítheti” (ÁBTL BM II/3 B alosztály. 1962. év. pontos dátum nélkül. K-0-8-073/3 sz. irat.); valamint 1962 nyarán Puskás Ferencné útlevelet kért Madridban élő

zott arról, hogy meg kell könnyíteni a kapitalista országokban élő, „főleg a két világháború között kivándorolt, lojális beállítású személyek” hazatérését, s ehhez anyagi támogatást is nyújthatnak.⁹⁴

A PB-ülésem Kádár János többek között a következőket mondta: „Vagy hazajönnek, vagy nem, de politikailag óriási haszna lesz ennek, és ebben van a jelentősége. Ámbár elősegíti a hazavándorlást is. Hol kell propagandát csinálni? Részben ott, ahol ezek élnek, a különböző társaságokon keresztül, és főleg az ide látogatóba jövök között. [...] Ezeknek az embereknek részéről óriási elhatározás ez, és maga a tény olyan állásfoglalás a Magyar Népköztársaság mellett, hogy ha előadói körutat tartana, annak sem lenne olyan hatása. Ez majd el fog köszönni a kint maradóktól és azt mondja: vándorlok haza az én kommunista Magyar Népköztársaságomba...”

Amint azt Kádár megjósolta, ez a politikai propaganda sikeres volt.⁹⁵ A régi emigránsok végleges hazatérésének belső és külső visszhangjáról a washingtoni magyar követség ügyvivője 1961 februárjában számolt be. „Végül szó volt még az Egyesült Államokban élő magyarok helyzetéről. A beszélgetés során Trost⁹⁶ több esetben visszatért erre a kérdésre, amelyből arra lehetett következtetni, hogy elég sokat foglalkozik ezzel a problémával” – írta Zádor Tibor, és a Trost által elmondottakat a következőképpen foglalta össze: „Az Egyesült Államokban élő magyarok döntő többsége jó anyagi körülmények között él. Ez különösen a régebben kivándorlókra vonatkozik, de saját tapasztalatai szerint az 1956 után érkezettek többségének is jó állása és megélhetése van. Mindezek ellenére, szerinte teljesen érthetetlen okokból, a magyarok között egyre inkább terjed a hazatérés gondolata. Sokan csak turistaként akarnak rövidebb időt otthon tölteni. Ezek mellett, sokszor egy-egy hazai látogatás után, egyre többen kívánnak véglegesen hazatérni. [...] Trost szerint ez a kérdés a menekültek körében is igen komoly problémát okoz.”⁹⁷

fia meglátogatása céljából, amire októberben került sor, mint ahogy erről a *Magyar Hírek* beszámolt az 1963. január 1-jei számában.

⁹⁴ A PB 1960. december 28-i határozata. In: NÉMETH Jánosné: i. m. 63. Az 1960. évi vízum- és visszavándorlási politikáról és annak előzményeiről bővebben uo.

⁹⁵ MOL 288. f. 5/215. ő. e. Jegyzőkönyv a PB 1960. december 28-i üléséről: 1. Javaslat a Politikai Bizottsághoz a hosszabb ideje külföldön élő magyar nemzetiségű idős személyek és családjuk hazatérésének megkönnyítésére. In: NÉMETH Jánosné: i. m. 62–63.

⁹⁶ A State Department magyarországi referense.

⁹⁷ MOL XIX-J-1-j USA 5/e. KÜM 002297 sz. Zádor Tibor ideiglenes ügyvivő jelentése Sík Endre külügyminiszternek a magyar–amerikai kapcsolatok napirenden levő kérdéseiről. In: BORHI László: i. m. 278.

1960-ban talán a nemzetközi közvélemény nyomására, vagy a hatalom megszilárdítása miatt, újból hirdettek részleges közkegyelmet többek között azoknak, akiket 1957. május elsejénél nem később elkövetett bűncselekmény miatt hat évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítélték.⁹⁸ A rendelet azonban ismét nem terjedt ki a külföldre távozottakra.

A *Magyar Hírek* meg sem említette az amnesztiákat, és bár erősen támaszkodott az érzelmi, honvágygerjesztő kép- és írásanyagra, nem biztatta az '56-osokat hazatérésre. Mindazonáltal részleteket közölt Kádár János 1960. október 15-i ENSZ-közgyűlésen tett felszólalásaiból. A menekültekre vonatkozóan a következő jelent meg: „A Magyar Népköztársaság a hidegháborús kampány ellenére is fejlődik. De vannak a hidegháborúnak áldozatai is. Mi a hidegháborús propaganda szerencsétlen áldozatainak tartjuk a disszidáltak nagy többségét. A hazug imperialista hatás alatt hazájukból idegenbe szakadt emberek közül már eddig több mint 40 000 hazatért. Ennél jóval több szívesen hazatérne, ha különböző gáncsvetések és anyagi akadályok ezt nem tennék számukra ez idő szerint lehetetlenné. Várja a napot a hazájától távol élő minden magyar, amikor hazatérhet, hacsak végképp el nem vesztette emberi arcukat. A disszidensek jó részének élete hányt-vetett. De még aki anyagilag boldogul is közülük, az is tudja, hogy ott van az igazi helye, ahol népe él, és nincs az a kincs, amely pótolhatná a hazát, a hazai kenyérnek, a Duna, a Tisza vizének ízét. A haza ügyei rendben vannak. Jogot, emberi méltóságot, kenyeret és csak a szülőhazában megtalálható otthont nyújt minden becsületes dolgozó embernek, s várja eltévedt fiait is.”⁹⁹

Voltak, főleg a tengeren túli országokban, akik bár megkapták az engedélyt, nem tértek haza, mert nem tudták előteremteni a hazatéréshez szükségét összeget. A „gáncsvetések és anyagi akadályok” mellett a magyar hatóságok gyakorlata is komoly szerepet játszott a hazatértek számának csökkenésében: 1958-ban 4731, 1959-ben 1632, 1960-ban 1127 személy jött haza.¹⁰⁰ 1961-ben az emigrációval foglalkozó PB-határozat megállapította, hogy a hazatérők alacsony száma részben azzal ma-

⁹⁸ Az 1960. évi 10. sz. törvényerejű rendelet részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonság őrizet megszüntetéséről.

⁹⁹ Felszólalás az Egyesült Nemzetek Szervezete közgyűlésének 15. ülésénél. 1960. október (3). In: KÁDÁR János: *Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság*. I. m. 1977. 61.

¹⁰⁰ MOL 288. f. 5/232. ó. e. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához az emigráció felé irányuló propaganda tárgyában. Szig. titk.

gyarázható, hogy „egy hosszabb időszakban mi magunk se nagyon szorgalmaztuk a hazatéréseket biztonsági fenntartások miatt”, valamint „az a körülmény, hogy mintegy 2–3 ezer hazatérési kérelmet elutasítottunk, az elutasítottak környezetében gátlóan hathatott”. Megállapította továbbá: „a tömeges hazatérés elősegítése nem is feladatunk”.¹⁰¹

A hazalátogató magyarok száma egyre nőtt. 1961-ben a Külügyminisztérium Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája azt írta a washingtoni követségnek, hogy a „reakciós magyar szervezetek” ellenében „írányított hazalátogatások és hazatelepülések szervezésével növeljük belső személyi ellentéteiket, a megfelelő propagandamunkával állandóan csökkentsek befolyásukat az emigráción belül”.¹⁰² Ugyanabban az évben a *Magyar Hírek* pályázatot hirdetett a külföldön élő magyaroknak. A lap szerkesztői arra kérték a pályázókat, hogy írják meg távozásuk okait, körülményeit, beilleszkedésük sikereit és kudarcait, valamint azt, hogyan őrizték meg magyarságukat.¹⁰³ A pályázat első díja a hazautazás volt, minden költség fedezésével.¹⁰⁴ 1962-ben az MVSZ több országból vendégül látott magyar emigráncsoportokat, összesen 862 főt.¹⁰⁵

Azt, akinek sikerült hazatérnie, természetesen egy ideig ellenőrzés alatt tartották. „A hazatérő sorsát látható és láthatatlan motívumok határozzák meg” – írta Örvényes András az 1958. április 15-i *Irodalmi Újságban* a *Meztelen emberek* című cikkében. A BM a hazatérők közül is beszervezett embereket a többi hazatért megfigyelése végett. Nem egy közülük megpróbálta újból elhagyni az országot.¹⁰⁶ A Magyar

¹⁰¹ MOL 288. f. 20/184. ó. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról.

¹⁰² MOL XIX-j-1-j-USA-117. t. 1951–1964. Külföldi Magyarok Önálló Referatúra, 009033/61 számú irat. 1961 (pontos dátum nélkül).

¹⁰³ Szantó Miklós a pályázat anyagából összeállítást adott ki 2001-ben. A tényeknek megfelelően a *Magyar Hírek* akkori szerkesztője a következőt írta a pályázat céljáról: „Őszintén megvallhatom, hogy a cél éppen az volt: nem a baloldaliak, az amúgy is rokonszervezők körét akartuk elérni, hanem – az akkori rendszer izolációját megtörve – mindazokat az ötvenhatosokat, akik... másképpen megközelíthetetlenek voltak.” *Tengerentúli magyarok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001. 6.

¹⁰⁴ A nyertes egy bizonyos Hoó Bernárt, Kanadában élő, lojalísnak számító, 1925-ben kivándorolt magyar lett, aki az MVSZ-szel szoros kapcsolatot tartó kommunista lap, a *Kanadai Magyar Munkás* köréhez tartozott.

¹⁰⁵ MOL 288. f. 32. cs. Az MSZMP KP Agit.-Prop. és Külügyi Osztályának közös jelentése az „emigrációs propagandáról szóló 1961. június 6-i politikai bizottsági határozat végrehajtásáról”.

¹⁰⁶ Belügyminisztérium Központi Irattár, Parancsgyűjtemény. BM MNK Belügyminiszterének 24. sz. parancsa 10-21/24/1958. 53. d. „A felderítő osztály munkájában meglévő hiányosságok kiküszöbölése 003803/69-feld. számú irat a 24. számú parancs végrehajtása Kovács Dénes Határőrség osztályvezető. Belügyminisztérium Titkárság Vezetőjének Bodros Gyula Ezredes 10. Nyugatról és délről amnesztia ren-

Vöröskeresztet, valamint a megyei és a helyi párt- és tömegszervezeteket utasították, hogy foglalkozzanak a hazatértek szociális problémáival, és „segítsék beilleszkedésüket a társadalomba, kísérik figyelemmel magatartásukat és problémáikat”.¹⁰⁷ 1963-ban a Belügyminisztérium megvizsgálta 480 hazatért személy helyzetét; közülük 289 emberrel beszéltek. A jelentés szerint: „A hazatérő szakmunkások és mezőgazdasági munkások elhelyezkedése és társadalmi életünkbe való beilleszkedése nem ütközik különösebb nehézségekbe. A hazatérő értelmiségiek helyzete azonban sokkal rosszabb. [...] Az érintett állami és társadalmi szervek a hazatérő értelmiségiekkel szemben bizalmatlanok.”¹⁰⁸ Gyakori panasz volt, hogy nem jutnak megfelelő lakáshoz, hogy elvették az irataikat és nem adták vissza, illetve hogy a Belügyminisztérium a „külföldről tért haza” szöveget nyomtatta személyi igazolványukba. (Ezt a gyakorlatot 1963 után megszüntették.) A BM több jelzést kapott arról, hogy a helyi szervezetek nem szívesen foglalkoznak a hazatértekkel. Később egy külügyi irat arról számolt be: „nyugtalanságot váltott ki a véglegesen hazatérőkkel szemben tanúsított »túlságosan jónak« tartott bánásmód”.¹⁰⁹ Amint Örvényes megjegyezte fent idézett cikkében, a hazatérő „minden adata kartotékra kerül (ugyancsak a régi és jól ismert módszer) azzal együtt, hogy mikor lépte át illegálisan a határt és mikor tért vissza. Tehát – s ez lélektani szempontból ismét csak igen fontos – a rendőrségen már nyoma van.”

Arról nem is beszélve, hogy természetesen az illetőt nem helyezték vissza az eredeti állásába, hacsak nem mérnök vagy orvos volt, de akkor sem korábbi beosztásába került, legalábbis egy ideig. Egy ilyen esetet a PB is megtárgyalta, amikor Münnich Ferenc megemlítette Littmann

delettel hazatért személyek felülvizsgálása és nyilvántartásba vétele 80%-ban megtörtént. 1959. dec. 1-ig 3089 amnesztiával visszatért személyt vettünk nyilvántartásba. Közülük azokat, akik kiszökésével ismét számolhatunk, valamint azokat, akik az ellenforradalomban kompromittálták magukat, stb. hálózati ellenőrzés alatt tartjuk. Az amnesztiával visszatértek közül ez ideig 78 beszervezést hajtottunk végre és ezenkívül még 72 hálózati személyt vontunk be ezen kategória ellenőrzésére. Figyelembe véve, hogy 1959-ben közel 100 olyan személy kísérelt meg ismét kiszökést, akik amnesztia rendelettel tértek vissza, fokozni fogjuk ezen kategóriák ellenőrzését.”

¹⁰⁷ MOL 288. f. 5/116. ó. e. A PB 1959. február 3-i határozata az emigráció felé irányuló agitációs és propaganda munkáról.

¹⁰⁸ A 480 fő közül 71,5% munkaképes 20–50 év közötti férfi és nő, 7,2% fiatalok. 21%, 50 éven felül. Foglalkozásuk szerint: 32,5% szakmunkás, 26,6% segédmunkás, 5,6% értelmiségi, 11,8% eltartott és beteg 4% stb. (MOL 288. f. 7/1963/300. ó. e. KB Admin. Osztálya BM A/511/1963. sz. jelentés.)

¹⁰⁹ MOL XIX-J-1-k KÜM Admin. 1965. II.2.d. Külföldi Magyarok Önálló Referatúrája 27/310/1965. sz. feljegyzése.

Imre Kossuth-díjas szívsebész példáját: „Helyes, hogy velünk lojális, hasznos embereket hozunk haza [...]. Valamiféle szervnek persze mégis kell törődnie a hazajöttekkel. [...] Itt van például ez a szívsebész, Littmann. Ez nem politikai okokból ment el, félt a zsidópogromtól. Littmann olyan ember, akit a Szovjetunióban is elismernek mint szívspeciálistát. Vele senki nem törődik.” Erre Marosán György azt válaszolta (egyben a következő néhány év gyakorlatát is összefoglalva): „Mi itt a kényes helyzet? Ha mi újból futtatni fogjuk Littmant, a többi megkérdezi: Mi az? El lehet hagyni az országot, és utána vissza lehet jönni ugyanoda? [...] Véleményem szerint pár év múlva Littmann visszakerülhet helyére, de egyelőre nem kell ezt nagyon szorgalmazni.”¹¹⁰ Örvényes András hasonló példát említett idézett írásában: egy kórházigazgató disszidált, majd hazatért. Idővel ő is visszakerült a helyére, de amint maga mondta, ez már nem ugyanaz, ráadásul priusza is volt.

Az 1963-as általános közkegyelem a büntetlen hazatérésre is lehetőséget adott. Ezúttal azoknak is megengedték a beutazást, akik 1945. április 4-e után hagyták el az országot, ám továbbra is azok kivételével, akiknek a hazatérése az állam számára nem kívánatos.¹¹¹ Az amnesztia után nem nőtt meg azoknak az 1956-ban elmenekülteknek a száma, akik hazatértek.¹¹² Jóllehet Kádár maga továbbra is támogatta a hazatérést,¹¹³ a kormánytagok már régen rájöttek, hogy az emigrá-

¹¹⁰ MOL 288. f. 5/116. ő. e. A PB 1959. február 3-i ülése: 2. Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propaganda tevékenység tárgyában. Jegyzőkönyv.

¹¹¹ BM Parancsgyűjtemény 10-21/5/1963. A BM 005. számú parancsa: „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet elő kívánja segíteni azoknak a jogellenesen külföldön élő magyar állampolgároknak hazalátogatását és hazatérését, akik 1945. április 4-e és a rendelet megjelenése közötti időpontban hagyták el az országot. [...] A rendeletben meghatározott kizáró okok szerint nem engedélyezhető a hazatérése azoknak, akiknek visszatérése az állam és a társadalom számára nem kívánatos: akik háborús bűnösök, visszaeső bűnözők, huligán elemek, elmebetegek, illetve akik jelenleg is aktív ellenséges tevékenységet fejtenek ki hazánk ellen. E kategóriánál kivételt csak különösen indokolt esetben, egyéni elbírálás alapján lehet tenni.”

¹¹² 1963 és 1967 között 2628 ilyen ember tért haza. (MOL 288. f. 32/1967/2. ő. e. A KÜM 1967 jelentése a PB-nek az emigrációs munka helyzetéről és feladatairól.)

¹¹³ Kádár János: „Kiengedünk embereket és 10 esetből 8 esetben az illető úgy érzi, hogy elpusztul kint, de nem jöhet vissza, mert nem orvos, nem mérnök, és nem vasesztergályos. Azután ott van a politikai megbízhatóság kérdése: az vándorolhat vissza, akire vonatkozóan olyan híreink vannak, hogy nem ellenséges a Magyar Népköztársasággal szemben. [...] Ha egy ember leírta, hogy »Tisztelet magyar kormány, engedjenek haza« – ennek ez a viszonya a Magyar Népköztársasághoz. Ott minden további búvárkodás és elemzés felesleges. Az az ő viszonya a Magyar Népköztársasághoz, hogy haza akar jönni.” (MOL 288. f. 7/300. ő. e. Az 1963. május 14-i PB-ülés jegyzőkönyve: Jelentés az emigrációs propagandáról szóló 1961. június 6-i PB-határozat végrehajtásáról.)

ció „kezeléséhez” több kell. A közkegyelem éve nem a végét, hanem lényegében a kezdetét jelentette annak a politikának, melynek érdekében már 1958-ban egy egész intézményrendszert hoztak létre, élén a Külügyminisztériummal és az annak alárendelt Magyarok Világszövetségével. A rendszer nem mondott le a külföldön maradt '56-osokról, épp ellenkezőleg, az emigráció minden csoportjára kiterjedő politika idővel egyre inkább őket célozta meg. Az általános amnesztia előtt a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium tevékenyen dolgozott azon, hogy az emigráción belül bomlassza az ellenségesnek tartottakat, támogassa a barátokat, illetve a lojálisakat, és meggyőzze a semleges vagy közömbös réteget. 1963-ra az 56-osok többségét egyértelműen az utóbbi kategóriába sorolták. Ugyancsak 1963-ban egy belügyminisztériumi előterjesztés alapján kormányhatározattal létrehozták a „Külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozó bizottságot”, amely Emigrációs Állami Bizottsággá vált ismertté. Noha a bizottság eredeti feladatai között szerepelt a hazatérőkkel való foglalkozás, és ennek megfelelően állították össze, fő feladata az emigrációra irányuló politikai munka koordinálása volt.¹¹⁴

A Külügyminisztérium és az MSZMP KB Külügyi Osztálya már 1959-ben arra a következtetésre jutott: „Az ellenforradalom következtében [...] eltávozottak zömének tehát olyan a társadalmi és osztályhelyzete, hogy ha itthon maradt volna, a gyors gazdasági és politikai konszolidáció következtében éppen úgy felismerte volna az ellenforradalom szörnyű bűnét, mint az itthon maradt társaik nagy része és rendezte volna viszonyát a munkás–paraszt hatalommal.”¹¹⁵

A PB 1961. évi határozata kijelentette, hogy „a jelenleg külföldön levő 1956-os, 1957-es disszidensek túlnyomó többsége végérvényesen külföldön telepszik le és fokozatosan olyan jellegűvé válik, mint a régi emigráció egyes rétegei”.¹¹⁶

¹¹⁴ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3204/1963 számú határozata. („A kapitalista országokban élő, kivándorolt és emigrált magyarok közötti politikai munka irányítására, e személyeknek a haladó emigráns szervezetekbe való beilleszkedése elősegítésére, a hazatérések megkönnyítésére és a hazatérteknek társadalmunkba való beilleszkedése érdekében állami bizottságot kell létrehozni. Az ÁB tagjai: A külügyminiszter (egyben a mindenkori elnöke), a belügyminiszter, a pénzügyminiszter, a közlekedés és postaügyi miniszter, a külkereskedelmi miniszter, a munkaügyi miniszter, a Miniszter Tanácsszervek Osztályának vezetője, és a Szakszervezetek Országos Tanácsának vezetője.”)

¹¹⁵ MOL 288. f. 5/116. ó. e. Az 1959. február 3-i PB üléséhez benyújtott előterjesztésének 2. sz. melléklete.

¹¹⁶ MOL 288. f. 20/184. ó. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról.

1964-ben a Külügyminisztérium Kollégiuma megállapította, hogy a Nyugaton maradt 150 000 menekült többsége nem fog visszatérni. „Az emigráció derékhadának fontosságát abban is láthatjuk, hogy ezek – beilleszkedve a fogadó ország társadalmába – természetes bázisai lesznek majd az országunkról és társadalmi rendszerünkről alkotott ottani közvéleménynek, fontos tényezői a jövőbeni államközi kapcsolatoknak. Megnyerésük tehát jelentős távlati kérdés is.”¹¹⁷

¹¹⁷ MOL XIX-j-1-o 00542/1964 KMÖR. Külügyminisztérium Kollégiumi előterjesztés az emigrációs munkáról: A magyar emigráció területi elhelyezkedése és politikai arculata.